

periods the number of theoretical studies devoted to testing problems decreased, but the scope of practical application of testing continued to grow, despite some criticism.

Keywords: testing history, accountability, standardized tests, school reform, assessment methods.

УДК 94(437) «1945/1946»:323.1(=162.4)

ТРИ ПРАЗЬКІ УГОДИ ЯК СПРОБИ ВИРІШЕННЯ СЛОВАЦЬКОГО ПИТАННЯ В ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (1945-1946 рр.)

Шніцер І. О. (Ужгород)

У статті автор досліджує спроби чехословацької влади та основних політичних сил ЧСР вирішити словацьке питання в державі через систему трьох Празьких угод 1945-1946 рр. Зміст цих угод відповідав передусім інтересам центральної влади, яка за будь-яку ціну намагалася ліквідувати особливе становище Словаччини в повоєнній ЧСР. У результаті три Празькі угоди не тільки поховали ідею федеративного устрою Чехословаччини, яка мала гарантувати збереження самобутності словацького народу, але й започаткували процес ліквідації елементів самоврядності Словаччини та ознаменували перехід від рівноправних взаємин між чехами і словаками до нерівноправних з домінацією чеського народу. Спроби вирішити словацьке питання в ЧСР через систему трьох Празьких угод виявилися неуспішними.

Ключові слова: словаки, чехи, Чехословацька республіка, словацьке національне питання, федерація, Словацька національна рада, центральна влада, три Празькі угоди.

Постановка проблеми. На заключному етапі Другої світової війни шкала можливих варіантів вирішення словацького національного питання була обмежена визначенням державно-правового статусу словацьких земель у складі відродженої чехословацької держави. Словацька національна рада (далі СНР) ще в грудні 1943 р. прийняла рішення, в якому говорилося: «Ми хочемо, щоб словацька і чеська нація, як найближчі слов'янські нації, поєднали свої долі в новій Чехословацькій республіці, спільній державі словаків і чехів, на основі принципу – рівний із рівним» [5, с. 20]. Іншими словами, члени СНР висловилися за відродження Чехословацької республіки на федеративних засадах.

Завдяки Словацькому національному повстанню 1944 р. словаки отримали можливість увійти в оновлену чехословацьку державу як рівноправний партнер. Як відзначав відомий словацький поет та політик Л. Новомеський, національне повстання 1944 р. надіслало світу сигнал про нову історію словаків, а словакам воно, у свою чергу, дарувало нову історичну свідомість [5, с. 20]. Національне повстання започаткувало формування нової структури і системи державних органів Словаччини, адже більшість його учасників підтримували гасло розбудови повоєнної чехословацької держави на федеративних засадах. Тому не дивно, що після закінчення Другої світової війни національно свідомі кола словацького суспільства в державно-правовому відношенні також послідовно відстоювали ідею федеративного устрою ЧСР, яка мала гарантувати збереження самобутності словацького народу. Звісно, що

це не відповідало інтересам центральної влади, представники якої прагнули відродити унітарний устрій держави, а тому відшукували можливості ліквідувати особливе становище Словаччини в повоєнній Чехословацькій республіці (далі ЧСР). Так з'явилися три Празькі угоди.

Метою даної публікації є дослідити спроби чехословацької влади та основних політичних сил ЧСР вирішити словацьке питання в державі через систему трьох Празьких угод 1945-1946 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Празькі угоди в контексті повоєнної історії Чехословаччини досліджували чеський історик Я. Ріхлік [12; 13], словацькі фахівці – М. Барновський [7] та М. Сирний [14], російські – В. Мар'їна [4] та Ю. Щербаківа [6]. Місце Словаччини в державно-правовій системі ЧСР у 1945-1947 рр. активно вивчав ужгородський вчений І. Вовканич [1; 2], а особливості словацького національно-визвольного руху 1945-1947 рр. – львівський історик М. Кріль [3].

Виклад основного матеріалу. На початку 1945 р. словаки отримали шанс на справедливе вирішення словацького питання в ЧСР. Кошицька урядова програма у квітні 1945 р. відмовлялася від ортодоксального «чехословакізму» та визнавала самобутність словацького народу. У програмі проголошувалося, «що словаки повинні бути господарями своєї країни, так само як чехи в себе вдома» [10, с. 407]. Також у документі зазначалося, що Чехословацька республіка буде відроджена як «спільна держава рівноправних націй, чеської та словацької» [10, с. 407], а її уряд докладе зусиль для того, аби

при конституційному оформленні відносин між словацьким і чеським народами були створені словацькі органи влади (законодавчої та виконавчої) [10, s. 408]. Розподіл компетенцій між центральними і словацькими органами влади, згідно з Кошицькою програмою, повинен був здійснюватися законно обраними представниками словацького і чеського народів [10, s. 408].

Відзначимо, що в Кошицькій урядовій програмі були окреслені чехословацькі (федеральні) та словацькі (республіканські) інститути влади. При цьому жодним словом у документі не згадувалися чеські республіканські органи, що суперечило пропагованому принципу «рівний із рівним». І саме ця проблема стала предметом майбутніх політичних суперечок і зіткнень у ЧСР [6, s. 14].

На думку відомого чеського дослідника Я. Ріхліка, у перші повоєнні місяці Словаччина в силу об'єктивних і суб'єктивних причин була «своєрідною напівнезалежною державою» [12, s. 50]. Однак такий стан справ був тимчасовий, оскільки чеські політики не бажали з ним миритися. Однією з вагомих причин цього були образи на словаків через події 1938-1939 рр. (проголошення автономії Словаччини в жовтні 1938 р. та проголошення незалежності Словаччини в березні 1939 р.), Відтак чеська політична еліта всіма силами намагалася протистояти особливому державно-правовому становищу Словаччини в ЧСР. Чеські політичні сили боялися повернення словаків до ідеї створення незалежної держави й дивилися на можливість федерацію як на «слизьку платформу сепаратистських реакційних кіл Словаччини» [4, s. 30].

Натомість словацькі партії прагнули домогтися позитивного вирішення питання про федерацію. При цьому жодна зі словацьких політичних сил не наважилася вступити у відкриту боротьбу з чеськими партіями, які єдиним фронтом виступали проти федеративної держави. Пояснити це можна тим, що як словацькі комуністи, так і представники інших політичних сил Словаччини розраховували на підтримку своїх ідеологічних союзників у Чехії в майбутній боротьбі за владу. І саме такий складний розклад політичних сил, як правильно відзначає Ю. Щербаква, привів до підписання низки угод, які увійшли в історію як перша, друга і третя Празькі угоди [6, s. 14].

Перша Празька угода стала результатом переговорів, які тривали з 31 травня по 2 червня 1945 р. між представниками празького уряду та керівництвом СНР щодо впорядкування чесько-словацьких відносин у державі. Угода складалася з восьми статей і носила компромісний характер, оскільки з однієї сторони Словаччина зберігала всі права, якими володіла відповідно до положень Кошицької урядової програми, а з іншої – повинна була відмовитися від ідеї федералізму й погодитися

з асиметричною моделлю держави, за якої чеські землі управлялися безпосередньо центральним урядом.

В угоді було зафіксовано, що «Словацька Національна Рада є не тільки повноправним представником самобутнього словацького народу, але й носієм державної (законодавчої, урядової та виконавчої) влади на території Словаччини» [8, s. 430]. Угода також визначала коло питань, що належали до спільної компетенції центральних і словацьких органів, а саме: конституція і державні кордони, принципове встановлення основних прав і свобод, питання внутрішньої безпеки та оборони, політичні та економічні зв'язки із зарубіжжям, фінанси, державний бюджет, митні питання, питання громадянства та інше [8, s. 430-431].

Як впливало зі змісту першої Празької угоди, з питань, що належали до спільної компетенції, повинні були видаватися декрети президента країни, які попередньо мали узгоджуватися й діставати схвалення як центрального уряду, так і СНР. Водночас СНР і надалі належала законодавча влада на словацьких землях в усіх питаннях, що не належали до компетенції чехословацького законодавчого органу влади [8, s. 432]. В угоді також передбачалося існування Корпусу уповноважених (тобто уряду), який залишався виконавчим органом влади Словаччини [8, s. 431].

Таким чином, перша Празька угода утверджувала асиметричну модель державно-правових відносин чехів і словаків та була компромісом, який насправді нікого не задовольняв. СНР не зуміла домогтися узаконення федеративного устрою держави, але й представникам чеських партій (передусім народним соціалістам і лідовцям) не вдалося відстояти повернення до унітарного устрою домюхенської республіки. Чи не найбільші політичні дивіденди від цієї угоди отримала Комуністична партія Чехословаччини (далі КПЧ), яка підпорядкувала вирішення словацького питання тактичній боротьбі за владу в державі. Словацька Демократична партія (далі ДП) першу Празьку угоду оцінювала досить позитивно та розглядала її як своєрідну формулу компромісу між силами централізму та федерації. Керівництво ДП вважало, що перша Празька угода може стати основою для подальших переговорів щодо остаточного вирішення словацького питання в ЧСР [14, s. 265].

Після підписання угоди 1945 р. в чеському суспільстві збереглася недовіра до словаків через потенційну можливість повернення їх до ідеї створення власної незалежної держави. Представники празької влади вважали, що найкращим способом запобігти цьому буде збільшення повноважень центральних чехословацьких органів влади (зокрема президента) за рахунок зменшення повноважень словацьких національних органів. Скориставшись слушною нагодою – підготовкою до

парламентських виборів, – вони ініціювали нові переговори між представниками центральної влади та керівництвом СНР щодо перерозподілу повноважень центральних і словацьких національних органів влади. Результатом переговорів, що відбулися 9-11 квітня 1946 р., стала друга Празька угода, яку уряд схвалив 11 квітня, а пленум СНР – 25 квітня 1946 р.

Дана угода складалася з дев'яти статей і додатку до протоколу переговорів. Згідно з першою статтею, СНР передавала частину своїх повноважень президенту ЧСР. Останній наділявся винятковими правами на надання помилування осіб, засуджених словацькими судами, нагородження державними нагородами, призначення суддів і професорів до вищих навчальних закладів Словаччини [11, s. 442].

Інші статті другої Празької угоди передбачали необхідність узгодження законодавчої діяльності словацьких органів із центральними (з цією метою навіть передбачалося створення спеціального координаційного органу у складі трьох чехів і трьох словаків), а також запровадження єдиної служби планування і статистики [11, s. 443-444].

Більшість істориків вважають, що важливість другої Празької угоди полягала не тільки в перерозподілі компетенцій та посиленні повноважень президента республіки, але й у тому, що парламент діставав правові підстави для здійснення законодавчої влади над усією ЧСР. Крім того, СНР і Корпус уповноважених, володіючи законодавчою і виконавчою владою в Словаччині, повинні були узгоджувати свою роботу з центральними органами. На думку словацького дослідника М. Сирного, дана угода хоча й означала певну втрату суверенітету словацької влади, але зрештою все ще була компромісом між СНР і чеськими партіями [14, s. 269].

Варто відзначити, що друга Празька угода не мала великого впливу на державно-правову систему ЧСР, оскільки через три місяці була замінена новою угодою. Її прийняття було зумовлене подальшим загостренням політичної боротьби та результатами парламентських виборів 1946 р. в Словаччині. 31 травня 1946 р. з цього приводу навіть відбулося спеціальне засідання центрального уряду. Присутні на ньому політики погодилися з твердженнями К. Готвальда про те, що в Словаччині існує реальна загроза повернення до влади глінківців, і що Демократична партія є партією сепаратистів, якій немає місця в центральному уряді [13, s. 47]. Результатом засідання уряду стало те, що ДП втратила політичних союзників та опинилася в політичній ізоляції. Це привело до послаблення позицій словацьких політичних сил в республіці і дало можливість центральній владі посилити свій вплив на Словаччину.

14-27 червня 1946 р. у Празі пройшли чергові переговори між представниками центральної влади

та словацькими політичними силами, об'єднаними в Народному фронті. Їхнім результатом стало підписання третьої Празької угоди, яка складалася з п'яти статей і додаткового протоколу. Підписання даної угоди ініціювала Комуністична партія Чехословаччини, але підтримали її всі чеські партії та словацькі комуністи. Народний фронт схвалив угоду 28 червня 1946 р., а СНР – після бурхливих дискусій 16 липня 1946 р.

Згідно зі статтями третьої Празької угоди Словачка національна рада була зобов'язана узгоджувати з центральним урядом проекти всіх своїх постанов. Уряд розглядав їх на предмет того, чи не суперечать вони урядовій програмі та чи не мають загальнодержавного значення. Якщо було би встановлено, що проекти мають загальнодержавне значення, це означало, то СНР не мала права ними займатися [9, s. 445-446].

Водночас Корпус уповноважених перетворювався у місцевий виконавчий орган, який повністю підпорядковувався центральному уряду. Персональний склад Корпусу уповноважених затверджувала Президія СНР, але тільки після погодження з урядом ЧСР [9, s.446-447]. Навіть присягу нові члени Корпусу Уповноважених склали голові кабінету міністрів ЧСР. При цьому уповноважені були персонально підпорядковані відповідному галузевому загальнодержавному міністру, який міг самостійно, лише довівши до відома словацького уповноваженого, виконувати функції на території Словаччини силами власного міністерського апарату.

Третя Празька угода обмежувала повноваження словацьких органів до такої міри, що вони, за словами історика М. Барновського, перетворилися на майже безправні інституції [7, s. 112]. ЧСР залишилася унітарною державою із сильною центральною владою. Як правильно підмітив дослідник М. Кріль, саме після підписання третьої Празької угоди офіційна Прага стала визначати політику у Словаччині [3, с. 104]. В результаті нерівноправне становище словацького народу в державно-правовій системі ЧСР зросло ще більше.

У Словаччині третю Празьку угоду розглядали як «тимчасову жертву», принесену на вівтар єдності держави внаслідок кампанії проти ДП. Місцеві політики розраховували на те, що основні положення цієї угоди невдовзі будуть скориговані новою Конституцією. Різку критику на адресу третьої Празької угоди можна було почути хіба що з вуст окремих політиків з лав Демократичної партії, передусім Ф. Турзо та П. Шкодачека [14, s. 271]. У Чехії ставлення до цієї угоди було діаметрально протилежним. Вона сприймалася як довгоочікуване повернення до централізованої моделі управління державою.

Третя Празька угода мала вплив і на подальший розвиток чесько-словацьких відносин.

На думку історика І. Вовканича, саме ця угода покінчила із проголошеним ще в ході Словацького національного повстання 1944 р. основоположним принципом чесько-словацьких відносин – «рівний із рівним». Відносини між чеським і словацьким народами в єдиному державному утворенні після трьох Празьких угод перестали базуватися на рівноправності, а перетворилися в близьку до «чехо-словакізму» площину підпорядкованості одного народу іншому [1, с. 180].

Висновки. Три Празькі угоди займають особливе місце в повоєнній історії ЧСР. Саме з їх допомогою центральна влада та головні політичні сили республіки в 1945-1946 рр. спробували вирішити словацьке питання та реформувати союз чеського і словацького народів. На перший погляд, Празькі угоди були своєрідним і тимчасовим компромісом у чесько-словацьких відносинах. З одного боку, вони зберегли за словаками право на

власні законодавчі та виконавчі органи, а з іншого, – змусили їх відмовитися від ідеї федералізації та погодитися на закріплення в державно-правовій структурі ЧСР елементів асиметричного конституційного устрою. На практиці ж Празькі угоди започаткували процес методичної ліквідації елементів самоврядності Словаччини та переходу від рівноправних взаємин між чехами і словаками до нерівноправних із домінуванням чеського народу. В результаті ЧСР залишилася унітарною державою, у правовій системі якої словацькі органи поступово перетворилися в безправні інституції, а роль Словаччини була зведена чи не до рівня будь-якого чеського регіону. Таким чином, спроби вирішити словацьке питання в ЧСР через систему трьох Празьких угод виявилися неуспішними. Доказом цього, серед іншого, стало подальше наростання проблем і суперечностей у чесько-словацьких відносинах.

1. Вовканич І. Чехословаччина в 1945-1948 роках: Нарис історії перехідного періоду / І. Вовканич. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2000. – 352 с.
2. Вовканич І. Специфіка розвитку словацького суспільства у 1945-1946 рр. / І. Вовканич // Дослідження історії соціально-економічного розвитку країн Центральної та Південно-східної Європи: сучасний стан, проблеми, перспективи. – Ужгород: Патент, 1998. – С. 178-188.
3. Кріль М. Словацький національно-визвольний рух у 1945-1947 рр.: основні форми і напрямки / М. Кріль // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – Вип. 18: Ціна свободи й незалежності: трансформація політичних систем в країнах Центральної та Південно-Східної Європи до та після 1989-1991 рр.: [Матеріали міжнародної науково-практичної конференції]. – Ужгород: Вид-во «Говерла», 2007. – С. 99-105.
4. Марьина В. Через «народную демократію» к социализму. 1945-1948 гг. / В. Марьина // Чехия и Словакия в XX веке: [Очерки истории]. – В 2-х кн. – Кн. 2. – М.: Наука, 2005. – С. 6-88.
5. Хмел Р. Словацкий вопрос в 20-м веке / Р. Хмел // Опыт демократических преобразований Словакии. – Братислава: Институт общественных проблем, 2007. – С. 9-23.
6. Щербакова Ю. Чехи и словаки: вместе и врозь (опыт новой государственности) / Ю. Щербакова. – М.: РАН, 2006. – 48 с.
7. Barnovský M. Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945-1948. – Bratislava: Archa, 1993. – 248 s.
8. Dohoda československej vlády a Predsedníctva SNR o postavení a právomoci slovenských národných orgánov (prvá pražská dohoda) // Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. – Bratislava, 1998. – Zv. II. – S. 430-432.
9. Dohoda predstaviteľov politických strán združených v Národnom fronte Čechov a Slovákov o doplnení a zmenách dohody medzi vládou ČSR a Predsedníctvom SNR z 2. júna 1945 a protokolu o rokovaní z 11. júna 1946 (tretia pražská dohoda) // Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. – Bratislava, 1998. – Zv. II. – S. 445-448.
10. Program vlády Národného frontu Čechov a Slovákov. Košický vládný program (5. apríla 1945) // Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. – Bratislava, 1998. – Zv. II. – S. 407-409.
11. Protokol o rokovaní vlády Československej republiky a Slovenskej národnej rady z 11. apríla 1946 (druhá pražská dohoda) // Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. – Bratislava, 1998. – Zv. II. – S. 442-444.
12. Rychlík J. Česko-slovenský poměr v letech 1945-1969 z českého pohledu / J. Rychlík // Slovenska otázka v deňach Česko-Slovenska (1945-1992). Ed. Michal Barnovský. – Bratislava: Historicky ustav SAV, 1994. – S. 50-56.
13. Rychlík J. Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992 / J. Rychlík. – Bratislava: Academic Electric Press, 1998. – 555 s.
14. Syrný M. Slovenskí demokrati '44-48. Kapitoly z dejin Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944-1948 / M. Syrný. – Banská Bystrica, 2010. – 403 s.

РЕЗЮМЕ

ТРИ ПРАЖСКИХ СОГЛАШЕНИЯ КАК ПОПЫТКИ РЕШЕНИЯ СЛОВАЦКОГО ВОПРОСА В ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ РЕСПУБЛИКЕ (1945-1946 гг.)

Шницер И. Е. (Ужгород)

В статье автор исследует попытки чехословацкой власти и основных политических сил ЧСР решить словацкий вопрос в государстве через систему трех Пражских соглашений 1945-1946 гг. Их содержание отвечало прежде всего интересам центральной власти, которая любой ценой пыталась ликвидировать особое положение Словакии в послевоенной ЧСР. В результате три Пражских соглашения не только похоронили идею федеративного устройства Чехословакии, которая должна была гарантировать сохранение самобытности словацкого народа, но и начали процесс ликвидации элементов самоуправления Словакии, а также ознаменовали переход от равноправных отношений между чехами и словаками к неравноправным с доминированием чешского народа. Попытки решить словацкий вопрос в ЧСР через систему трех Пражских соглашений оказались unsuccessful.

Ключевые слова: словаки, чехи, Чехословацкая республика, словацкое национальное дело, федерация, Словацкий национальный совет, центральная власть, три Пражские соглашения.

SUMMARY

THE THREE PRAGUE AGREEMENTS AS THE ATTEMPTS TO SOLVE THE SLOVAK ISSUE IN CZECHOSLOVAK REPUBLIC (1945-1946)

I. Shnitser (Uzhhorod)

The article covers the contents of the three Prague Agreements, through which the central government tried to solve the Slovak issue in the Czechoslovak Republic in 1945-1946. The author proves that the contents of the Prague Agreements corresponded to the interests of the Prague authorities, who tried at all costs to eliminate the special position of Slovakia in the state. As a result, the three Prague Agreements not only ruined the idea of the federal system of Czechoslovakia, which was supposed to guarantee preservation of identity of the Slovak people, but also initiated the process of liquidation of the elements of Slovakia's self-government and marked the transition from equal relations between the Czechs and the Slovaks to unequal ones with the domination of the Czech people. The conclusion of the three Prague agreements did not lead to the solution of the Slovak national issue in Czechoslovakia.

Keywords: the Slovaks, the Czechs, Czechoslovak republic, Slovak national question, federation, Slovak national council, central government, three Prague Agreements.

УДК 94/314.15

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА ПОЧАТКУ ХХІ ст. (НА ПРИКЛАДІ БІЖЕНЦІВ, ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ТА НЕЛЕГАЛЬНИХ МІГРАНТІВ)

Продовження. Початок див. у вип. 1 (34) та у вип. 2 (35) за 2016 р.

Лавер О. Г. (Ужгород)

У статті вивчаються питання динаміки чисельності біженців, вимушених переселенців та нелегальних мігрантів упродовж ХХ - початку ХХІ століть. Розглядається динаміка їхньої чисельності за континентами земної кулі та за окремими країнами.

Ключові слова: біженці, вимушені переселенці, мігранти, динаміка чисельності.

Кінець ХХ – початок ХХІ століть унаслідок описаних нами в попередніх статтях процесів глобалізації ознаменувався безпрецедентним зростанням числа міжнародних мігрантів, частка яких у населенні нашої планети 2013 р. сягнула 3,2 % [1]. При цьому слід додати, що частка міжнародних мігрантів у складі населення окремих держав та регіонів

земної кулі була різною, в чому можна переконатися на основі даних, поданих у табл. 1.

Наведені в табл. 1 відсотки потребують уточнення, для чого наводимо також список країн, де 2013 р. проживало найбільше мігрантів (у млн. осіб) відносно всього населення країни (табл. 2).